



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

7 · 2018



Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus



Pris for medlemskab
325 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt

Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion

Lisette Juhl Hansen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.msj.dk
Tlf. 24 22 43 60
ljh@msj.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne



Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Omslagslayout
Headquarters

Layout
Tekst & Design

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Sønderjyder i helvede - Historien om seks sønderjyders deportation og ophold i koncentrationslejren Stutthof 251
Cand.mag. Martin Overby har skrevet bogen *De danske fanger i koncentrationslejren Stutthof* og fortæller her historien om sønderjyderne, der blev deporteret.

Min bedstefar i 1. Verdenskrig 262
Willy Frandsen fra Aabenraa beretter om bedstefarens oplevelser under og efter krigen.

Ane Poulsen og Jes Marcorsen: Et sagnfortællende gårdmandsægtepar fra Øster Løgum Sogn 265
Ph.d. Martin Sejer Danielsen fra Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet kommer med et bud på, hvad sagn kan fortælle om fortiden.

Lokalhistorisk forening for Skærbæk 272
Tidligere museumsleder H.E. Sørensen beretter om foreningens historie gennem 50 år.

Bognyt 283

Det sker i Museum Sønderjylland 286
Ny særudstilling i Haderslev, Aabenraa og Tønder: Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne.

Bagsiden om forsiden 288
Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen fortæller om helligkilder og tidligere tiders kildedyrkelse.

Forsidebilledet

Marielundskilden i Kolding. Da der ikke længere findes vandførende, fredede helligkilder i Sønderjylland, er forsideillustrationen fra Kolding. Marielundskilden ligger i Marielundsskoven i det nordøstlige Kolding. Ved denne kilde kom folk bl.a. for at drikke kildevandet eller bade dårlige øjne i det. Da Trolldhedebanen skulle anlægges omkring 1. Verdenskrig, var kilden truet, men lokalhistorikeren P. Eliassen fik den reddet. Kilden blev fredet i 1968.

Foto: Tenna R. Kristensen, Museum Sønderjylland.

Sønderjysk Månedsskrift 8 • 2018 udkommer omkring den 18. november.

Sønderjyder i helvede

Historien om seks sønderjyders deportation og ophold i koncentrationslejren Stutthof Af cand.mag. Martin Overby

I oktober 1943 ankom 150 danske statsborgere til koncentrationslejren Stutthof i nærheden af det nuværende Gdansk. Blandt dem var seks sønderjyder. I denne artikel vil jeg beskrive sønderjydernes ophold i lejren og samtidig prøve at fortælle de ukendte historier fra lejren. Flere af sønderjyderne tilhørte det, man i forskningen kalder det tavse flertal, dvs. dem der ikke har efterladt sig nogen form for vidnesbyrd. Men ud fra deres medfangers beretninger og officielle dokumenter er det muligt at give et indblik i deres ophold i koncentrationslejren Stutthof.

Deportationen af danske kommunister

DE SEKS SØNDERJYDER blev alle anholdt, da de var medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti (DKP). Anholdelsen af de danske kommunister er et af samarbejdspolitikens mørkeste kapitler. Frem til den 22. juni 1941 var DKP et lovligt parti, men det ændrede sig ved Tysklands invasion af Sovjetunionen. Efter angrebet krævede den tyske besættelsesmagt, at de ledende danske kommunister blev arresteret. Interneringen blev foretaget af det danske sikkerhedspoliti, og det skete alene på grundlag af de danske myndigheders registrering og efter de enkelte politikredses skøn. Den 22. juni 1941 arresteres 168 kommunister rundt om i Danmark.¹⁾ Blandt dem var Fritz Maass fra Haderslev:

“Den morgen, Tyskland overfaldt Sovjetunionen, skete det. Stauning havde ingen indvendinger mod nazisternes krav. Det danske politi skulle blot arrestere os, og det var mere end villigt. Søndag morgen d. 22. juni 1941. Jeg havde været ude med Arbejderbladet til abonnenterne. Derhjemme ventede politiet. Min mor tog de også med, og hundreder af andre danske kommunister. Den morgen blev min tilværelse fastlagt for de næste fire år.”²⁾

Ud over Fritz Maass, hentede det danske politi følgende kommunister i Sønderjylland den 22. juni 1941: Christian Callesen (Haderslev), Aage Knuden (Sønderborg), Søren Nielsen Knudsen (Sommersted) og Cornils Hermann Mensing fra Sønderborg (blandt kammerater kaldet Hermann). De kommunister, der ikke blev løsladt igen, blev senere overført til Horserødlejren. Den 22. august 1941 blev interneringerne forsøgt lovliggjort med tilbagevirkende kraft gennem den såkaldte kommunistlov, der blev vedtaget af en enig rigsdag. Loven rummede en bred definition, så bare en mistanke om kommunistisk virksomhed var nok til at blive arresteret. I løbet af 1942 blev en del af kommunisterne løsladt, men på grund af den tiltagende sabotage i Danmark i efteråret krævede besættelsesmagten nye arrestationer, som fandt sted den 2. og 7. november 1942. Blandt dem var arbejdsmand



I september 1939 blev Stutthof oprettet som arbejdslejr og blev brugt til at interne nazisternes politiske fjender, primært fra byen Danzig (Gdansk) og omegn. I 1942 blev Stutthof koncentrationslejr og underlagt Inspektoratet for koncentrationslejre (IKL) under SS. Her ses Stutthoflejrens hovedport i 1941.

Christian Christensen fra Egernsund, der blev hentet i hjemmet den 2. november af det danske politi, pga. sin tilknytning til DKP. De arresterede blev overført til Horserødlejren, men i kortere perioder også til Vestre Fængsel. De var i dansk varetægt frem til den 28. august 1943. Da regeringen ophørte med at fungere den følgende dag, overtog besættelsesmagten Horserødlejren, og 150 danske kommunister kom under tysk kontrol.³⁾

Sønderjyderne

Mellem de 150 kommunister, der nu kom under tysk kontrol, var der seks sønderjyder. Forstået på den måde, at de enten var født eller arresteret i området, som blev dansk efter Genfore-

ningen i 1920. Set ud fra et geografisk perspektiv blev de seks taget i Haderslev, Sønderborg og Egernsund. To af dem var tilflyttere til området, den ene var Aage Knudsen, han var oprindeligt fra Mors, men blev arresteret på sin adresse Løngang 8 i Sønderborg. Den anden var Hermann Mensing, som oprindeligt var fra Flensborg, men boede i Sønderborg i 1941. Aldersmæssigt passer de med resten af gruppen, hvor gennemsnitsalderen var 35 år. Christian Callesen og Christian Christensen hørte til den ældre del af den deporterede gruppe, Callesen var fra 1893, og Christensen var fra 1894. Den yngste blandt sønderjyderne var Fritz Maass, han var fra 1916. Et særpræg for søn-

derjyderne, i forhold til de internere-de fra resten af landet, var forholdet til 1. Verdenskrig. Mindst to af dem havde haft krigen tæt på, for Christian Christensen og Christian Callesen havde begge været iblandt de dansk-sindede, som havde deltaget i 1. Verdenskrig på tysk side. Mens nogle af de andre sønderjyder i gruppen havde fædre, som havde deltaget i krigen.

Det var imidlertid ikke kun deres medlemskab af DKP, som gjorde, at de blev interneret, flere af sønderjyderne havde været involveret i en eller anden form for illegalt arbejde før deres arrestation. Fritz Maass havde været en del

Cornils Hermann Mensing (1904-1988) var tekstilarbejder i Sønderborg. Han blev arresteret den 2. november pga. sit medlemskab af DKP og sendt til Horserødlejren. I Stutthof fik han fangenummer 25.740.

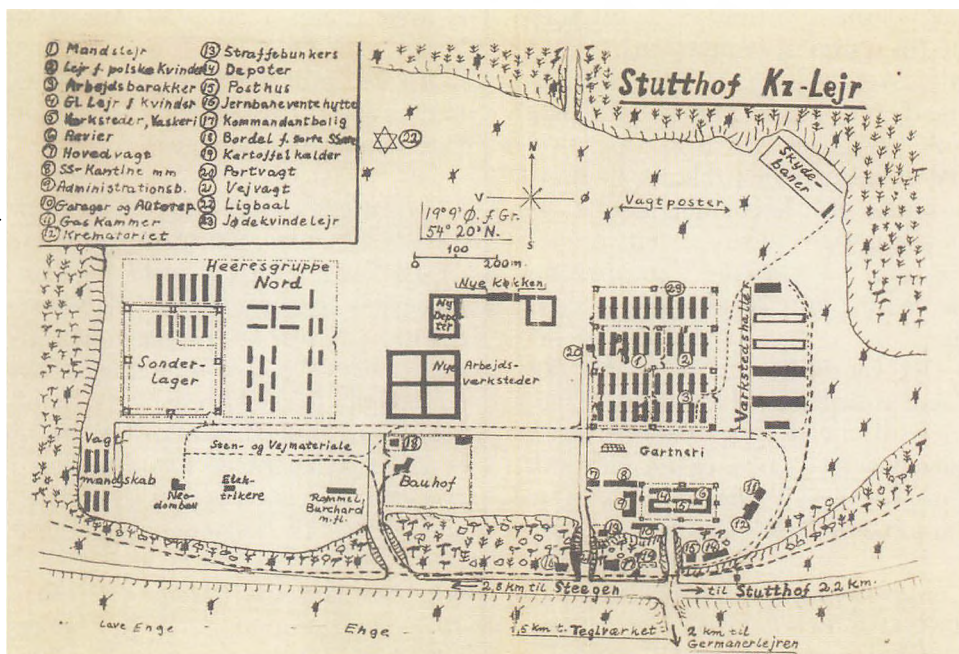


af Røde Hjælp siden 1930'erne, et arbejde, som Fritz Maass fortsatte med indtil 22. juni 1941, hvor han blev hentet af det danske politi.⁴⁾ Han fortalte senere i et interview:

"I solidaritetsarbejdet med de tyske anti-fascister blev min sønderjyske opvækst en stor fordel. Jeg havde gået i tysk kommuneskole og kunne føre mig frem som tysker. Så jeg blev kurér mellem flygtnin-gene og den illegale modstandsbevægelse i Tyskland - først og fremmest Tysklands kommunistiske Parti. Det var spændende arbejde, men ikke helt ufarligt. I begyndelsen foregik det ved, at jeg cyklede over grænsen til Tyskland med illegale

Fritz Bernhard Albert Maass (1916-1979). Fritz Maass voksede op i Haderslev. Fritz Maass blev anholdt den 22. juni 1941 og interneret i Horserødlejren i august 1941. I Stutthof fik han fangenummer 25.797.





I efterkrigstiden tegnede telegrafist Arne Jepsen med fangenummeret 25.703 ovenstående kort over Stutthoflejren.

breve og løbesedler, som jeg afleverede på forskellige adresser eller lagde i postkasser dernede”.⁵⁾

Deportation oktober 1943

Den 2. oktober 1943 blev kommunisterne i Horserødlejren hentet og kørt til Københavns Havn. Her blev de ført ombord på skibet *Wartheland* og sejlet til Swinemünde. I Swinemünde blev de fordelt på tre godsvogne og kørt mod øst. De ankom til koncentrationslejren Stutthof om aftenen den 5. oktober 1943. Danskerne fortæller, at de marcherede ad en skovvej, til de kom til lejren. Herefter blev de ført igennem lejrens store gitterport med et vagttårn over, ind til hvad flere beskriver som nogle skumle barakker omgivet af et solidt pigtrådshegn. I lejren blev de mødt af

kommandant Theodor Meyer, som holdt en tale for dem, og der blev udpeget en dansk tolk, Fritz Maass også kaldet Sønderjyden.⁶⁾ Den kommunistiske medfange Frode Toft skriver følgende om episoden:

“Matros Fritz Maass, Haderslev, traadte frem, og han fik straks en paa Siden af Hovedet. Han blev derefter spurgt, om han var Kommunist, og da han svarede Ja, fik han én til. Han blev derefter spurgt, om han stadig var Kommunist, og da han vedblivende svarede Ja, fik han igen én paa Hovedet”.⁷⁾

Flere af hans kammerater fra Stutthof kommenterer, at det skyldtes hans tid som bokser, at han kunne tåle slagene. Næste morgen oplevede sønderjyderne, sammen med de andre dan-

skere, deres første appel. Kort efter blev de registreret og fik deres fangenummer. Som kommunister blev de kategoriseret som politiske fanger og fik en rød trekant på deres fangedragt. Fritz Maass fik nr. 25.797, Christian Christensen fik nr. 25.782 og Christian Callesen fik nr. 25.790. De første 14 dage i lejren boede danskerne i en karantænebarak i den nye lejr. I den periode var de udsat for hård eksercits og undervisning i lejrens regler, især strafferegler. Eksercitsen bestod af march, falde ned, springe op, løbe på kommando, og samtidig blev de internerede slået, sparket og terroriseret. Denne behandling tog særligt hårdt på de ældre i gruppen, heriblandt Christian Callesen og Christian Christensen.

Efter 14 dages karantæne blev danskerne flyttet til Barak 5, og dermed begyndte det almindelige liv i lejren. Da danskerne ankom, var de andre indsatte hovedsageligt politiske fanger fra Polen og Rusland. I Stutthof, ligesom i andre koncentrationslejre, var der selvstyre, og de såkaldte overfanger var oftest i Stutthof tyske kriminelle. Umiddelbart havde sønderjyderne en stor fordel, idét tysk var

det sprog, man talte i en koncentrationslejr, men det skulle vise sig, at der også kunne være en ulempe. I de første måneder kom Fritz Maass' tyskkundskaber igen til at spille en rolle. Han måtte agere tolk for Blokældste i barakken, der var den fange, der havde til opgave at holde styr på barakken og disciplinere de andre fanger. Ifølge Maass' kammerater brød han sig ikke om hvervet, men han kunne ikke slippe ud af det. Han var tvunget til at blive tilbage i barakken og hjælpe Blokældste. Heldigvis slap han væk fra dette hverv, da danskerne fik en ny Blokældste, en polak, der ikke brød sig om Fritz Maass, fordi han ikke ville hjælpe med at afsætte tyvekoster.⁸⁾

Slavearbejde

Efter morgenappellen, der normalt varede en time, blev fangerne sendt på arbejde i forskellige arbejdskommandoer. De arbejdede dagligt 12-13

Christian Callesen (1893-1944). Callesen var fra Hammelev, men flyttede senere til Haderslev. Han var udlært som montørmekaniker og arbejdede på forskellige værksteder. Han havde meldt sig ind i DKP i 1937. I Stutthof fik han fangenummer 25.790. Han døde den 25. januar 1944 på reviret i Stutthof.



timer, kun afbrudt af middagspausen kl. 12. Efter endt arbejdsdag blev fangerne ført til aftenappel, som på dårlige dage kunne tage flere timer, da fangerne blev talt igen og igen, indtil antallet passede. De danske fanger i Stutthof kom til at arbejde inden for forskellige områder. I Stutthof var der flere typer kommandoer, hvoraf én producerede til den tyske rustningsindustri, mens andre lavede byggematerialer eller var beskæftiget med udbygningen af selve lejren. Christian Christensen og Fritz Maass arbejdede i *Kommando Borchardt*, ca. 15 minutters gang fra hovedlejren. Kommandoen beskæftigede ca. 30-40 fanger, og det hårde fysiske arbejde bestod i at flytte byggematerialer med håndkraft eller med trækvogne. Christian Christensen beskriver, at han i en længere periode stod for blanding af cement. Søren Nielsen Knudsen fra Haderslev, også kaldet Søren slid og slæb af sine kammerater, endte i kommandoen *Neodom Bau*, hvor fangerne producerede byggelementer af cement.⁹⁾

Maden

Danskerne beskriver maden i lejren som elendig. Om morgenen fik fangerne kun en skive rugbrød på tre-fire cm tykkelse og en halv liter sort vand, som skulle gøre det ud for kaffe. Til middag fik de en halv liter suppe, oftest kogt på sukkerroer. Det hårde arbejde og den ringe kost betød, at fangerne tabte sig meget. Efter ti uger modtog danskerne den første Røde Kors-pakke, men afleverede ca. 10% af deres pakker til overfangerne. Ifølge Christian Christensen måtte han aflevere ca. 50 gram smør, fem stykker sukker, lidt pølse og fem cigaret-

ter. I løbet af foråret 1944 blev leverancerne af Røde Kors-pakkerne mere stabile, og det forandrede de danske fangers tilværelse. Deres ernæringsmæssige tilstand blev forbedret, hvilket reddede de flestes liv, og pakkerne blev ved at komme frem til januar 1945.¹⁰⁾

Reviret og Christian Callesens død

Hvis fangerne blev alvorligt syge, blev de sendt til Stutthoflejrens hospital (det såkaldte revir). Det var placeret i den gamle del af lejren, tæt ved krematoriet. De, der blev indlagt på reviret, havde mindst 39-40 grader i feber - alle andre blev afvist som simulanter. Indlæggelsen foregik på den måde, at man stillede op i sygekolonnen efter appellen. Reviret var meget usselt. Eksempelvis lå de syge fanger på lagner, der aldrig blev vasket, så de var fyldt med afføring, blod, opkast og andet. Der var ingen lægemidler, og de primitive operationer foregik uden bedøvelse.

De fleste danske stutthoffanger lå på reviret mindst én gang under deres ophold. Flere af danskerne tilbragte længere tid på reviret - nogle helt op mod tre måneder. Blandt sønderjyderne har mindst tre af dem været på reviret. Eksempelvis findes Herman Mensing fra Sønderborg på en liste over udskrevne fra reviret den 18. februar 1944. En enkelt forlod aldrig reviret igen. Det er ukendt, hvornår Christian Callesen blev syg, men han blev registreret død på reviret i Stutthof den 25. januar 1944. Han var udlært montørmekaniker, arbejdede på forskellige værksteder og havde meldt sig ind i DKP i 1937. Ved sin anholdelse den 22. juni 1941 var han medlem af ledelsen af DKP i Ha-

derslev og sad i Horserød til den 2. november 1941, hvor han blev løsladt for atter at blive arresteret den 2. november 1942. Af dokumenterne fra Stutthof fremgår det, at Callesens død skyldes en hjernehindebetændelse, men om det er virkeligheden, vides ikke.¹¹⁾

Breve og SS-Petersen

I november 1943 fik danskerne i Stutthof sig en overraskelse, da de fik en ny SS-mand som Blokfører for Blok 13. Det må have været noget af et paradoks for sønderjyderne, da det viste sig at være en sønderjyde.

SS-manden, der ankom til Stutthof, var Unterscharführer Peter Lodahl Petersen, der blev født i september 1895 i Løgumgårde ved Tønder, men var bosiddende i Vojens. Han havde deltaget på tysk side under 1. Verdenskrig, og han erklærede sig under den senere retssag i 1946 tysksindet og tilhørende det tyske mindretal. Under besættelsen meldte han sig frivilligt til Waffen-SS og startede sin uddannelse i Oranienburg i april 1943.

Efter en periode som vagt i KZ Neugamme blev han overflyttet til KZ Stutthof i november 1943. Da han ankom til Stutthof, blev han Blokfører for Blok 13 i Lager II, dvs. den blok, hvor danskerne boede. Samtidig blev han ansvarlig for brevcensuren af danskernes breve, uddeling af breve og senere uddeling af Røde Kors-pakker. Han sørgede for, at danskerne kunne skrive hjem på dansk, hvilket normalt var uhørt, da al brevskrivning ellers foregik på tysk. Forholdet mellem danskerne og SS-Petersen var ambivalent, og de fleste af danskerne anså ham for at være en



Foto: Ukendt fotograf, Stutthof Museets Arkiv.

Den danske SS-mand Peter Lodahl Petersen. SS-Petersen stod bl.a. for brevcensuren for de skandinaviske fanger i Stutthof fra november 1943 til januar 1945.

smådum nazist. Unterscharführer Petersen blev i januar 1944 forflyttet til Germanerlejren. Denne forflyttelse betød dog ikke, at han holdt op med at være brevcensor for danskerne, men det betød, at han kun var inde i hovedlejren, når danskerne skulle have censureret breve.¹²⁾

Døds march

Situationen omkring årsskiftet 1944/1945 var alarmerende, lejren var overfyldt, hvilket havde resulteret i en plettyfusidemi, som havde forårsaget, at krematoriet i lejren ikke kunne følge med, og de døde fanger blev brændt på store bål nord for lejren. De sovjetiske styrker begyndte en offensiv, og efterhånden var den

Røde Hær under 50 km fra Stutthof. Derfor iværksattes en evakuering af lejren, som indebar, at de raske fanger blev sendt mod det tyske rige. Den 25. januar 1945 begyndte kolonnerne at forlade Stutthof, heriblandt ca. 110 danskere. De kom med i *kolonne III*, der talte ca. 1.200 fanger. De eneste, der havde mad, var danskerne og nordmændene. De havde kort før marchen fået pakker, som de tog med, men maden blev hurtigt stjålet af sultne medfanger. Hver nat måtte fangerne overnatte i improviserede nattey, f.eks. en kirke. Den 3. februar 1945 endte kolonne III i en lejr ved landsbyen Nawitz nær Lauenburg. I landsbyen lå en tidligere arbejdslejr, som bestod af tre barakker med et pigtrådshegn omkring. Da fangerne ankom til lejren, var der kun ca. 800

fanger tilbage, heriblandt ca. 92 danskere. Alle sønderjyderne endte i Nawitz, hvor der kun var plads til ca. 400 fanger. Det betød, at fangerne nærmest lå oven på hinanden i barakkerne. Danskerne beskriver forholdene i Nawitz som meget usle. Fangerne lå på gulvet mellem lus og skidt, og der var ikke meget, som fungerede. Blandt andet havde SS-folkene ikke sørget for mad til fangerne, så det blev skaffet hos lokale bønder. Der var heller intet vand i lejren, så det måtte hentes udefra, for at fangerne kunne få lidt suppe. De dårlige forhold betød, at en stor del af fangerne blev smittet med plettyfus. Ud af danskerne var 24 smittet, og blandt dem var sønderjyderne Christian Christensen, Fritz Maass og Hermann Mensing. Den 9. marts 1945

Den 25. januar 1945 blev de raske fanger sendt på døds march. Heriblandt var der ca. 110 danskere. Tegningen forestiller forhulede fanger, der forlader lejren.





Foto: Martin Overby, 2014.

Barakker i Lager I.

Fangerne i Stutthof blev sat til hårdt fysisk arbejde i de mange arbejdskommandoer. På maleriet gengives arbejdet i Stutthofs træfældningskommando Waldkommando om vinteren.



Illustration: József Lapinszki, Stutthof Museets Arkiv.

var der ca. 400 fanger tilbage i lejren, og på det tidspunkt nærmede de sovjetiske styrker sig området. Det betød, at de raske fanger blev sendt ud på landevejene igen. Den 10. marts 1945 blev kolonnen indhentet af de sovjetiske styrker ved Schweslin, og her blev fangerne befriet af den Røde Hær - heriblandt Aage Knudsen. Derimod var Fritz Maass, Christian Christensen, og Hermann Mensing blevet befriet i Nawitz. De havde været for syge og svage og var blevet efterladt i lejren.¹³⁾

Hjemkomst i sommeren 1945

De fem overlevende sønderjyder, der blev befriet den 10. marts, måtte ligesom de andre danskere i den første tid leve af, hvad de kunne finde i for-

ladte huse. Sønderjyderne blev spredte i det generelle kaos efter at være blevet befriet. De befandt sig bag de sovjetiske linjer og var derfor under de lokale sovjetiske myndigheder. De tidligere fanger blev senere samlet i forskellige opsamlingslejre. Aage Knudsen og Søren Nielsen Knudsen endte i en opsamlingslejr ved Ostaszewo sammen med flertallet af danskerne, og her opholdt de sig frem til hjemtransporten i juni 1945. For de fanger, som havde været syge af plettyfus i Nawitz, måtte de fleste tilbringe flere uger eller måneder på hospital pga. af deres sygdom. Derfor endte de i en anden opsamlingslejr nær byen Bydgoszcz, (som tidligere hed Bromberg). Blandt dem, som endte i Bydgoszcz, var sønderjyderne Chri-

Vagttårnet ved Lager II i Stutthof.



stian Christensen, Fritz Maass og Hermann Mensing. De forlod først denne lejr i juli. Som eksempel kan nævnes, at Christian Christensen kom hjem til Sønderjylland den 17. juli 1945.¹⁴⁾

Epilog

For de overlevende sønderjyder begyndte dagligdagen igen, og de forsøgte at finde arbejde. Ligesom andre koncentrationslejr-fanger kunne deres kroppe ikke mere. Det var ikke ualmindeligt, at tidligere fanger var mærkede fysisk og psykisk af KZ-opholdet. Flere af dem kom sig aldrig over de traumer, de oplevede, og fortalte derfor aldrig om deres oplevelser til nogen. ■

Litteratur

Jørgen Barfod: *Helvede har mange navne*. Frihedsmuseets Venners Forlags Fond 2. udgave, 1994.
 Martin Overby: *De danske fanger i koncentrationslejren Stutthof 1943-1945*. Frihedsmuseets Venners Forlag, 2018.
 Fritz Maass: Vi må altid være konsekvente. I: *Fra DKP's Historie*. Fremad, 1979. s. 8-12.
 Ib Damgaard Petersen (red.): *Faldne i Danmarks frihedskamp 1940-45*, 1990.

Upubliceret materiale

Frihedsmuseet

Diverse Optagelsesbegæring til Landsforeningen af Besættelsens Politiske Fanger.
 Spørgeskemaer.
 Frode Tofts dokumenter.
 Stutthof Museets Arkiv.
 Dødsprotokoller.
 Lister fra reviret.

Noter

- 1) Martin Overby. 2018 s. 26-32
- 2) Fritz Maass. 1979. s. 11
- 3) Martin Overby. 2018. s. 30-34 & FM: Christian Christensen Spørgeskema og optagelsesbegæring.
- 4) Martin Overby. 2018. s.87-92, Fritz Maass. 1979. s. 10, FM: Aage Knudsen Optagelsesbegæring, FM: Søren Knudsen Optagelsesbegæring, FM: Hermann Mensing Optagelsesbegæring & FM: Christian Christensen Spørgeskema.
- 5) Fritz Maass. 1979. s. 10
- 6) Martin Overby. 2018. s. 35-41
- 7) FM: Frode Toft Beretning til War Crimes Investigation Unit s. 1
- 8) Jørgen Barfod. 1994. s. 87 & Martin Overby. 2018. s. 46-50 og 112
- 9) Martin Overby. 2018. s. 171-178, Jørgen Barfod. 1994. s. 91, SMA: Liste over fanger dateret 2. december 1944 & FM: Christian Christensen Spørgeskema.
- 10) Jørgen Barfod. 1994. s. 90-91 og FM: Christian Christensen Spørgeskema.
- 11) SMA: Liste reviret dateret 18. februar 1944 & Protokol over dødsfald på reviret dateret 25. januar 1944, Martin Overby. 2018. s. 69-77, s. 329 & Ib Damgaard Petersen (red.). 1990. s. 76. I alt døde 21 danskere i forbindelse med opholdet i Stutthof.
- 12) Martin Overby. 2018. s. 158-168 & SMA: Unterscharführer Peter Lodahl Petersens personmappe.
- 13) Martin Overby. 2018. s. 232-237 & FM: Aage Knudsen optagelsesbegæring.
- 14) SMA: Major H: Kauchs brev til SHAEF/G5/DP dateret 8. juni 1945, Martin Overby. 2018. s. 260-269 & FM: Christian Christensen Spørgeskema.

Min bedstefar i 1. Verdenskrig

Af Willy Frandsen, Aabenraa

Ud fra militærpas, soldaterbog (oversat af Niels Peter Bladt, Starup) og arkivalier fra Rigsarkivet fortæller Willy Frandsen om bedstefaren Hans Asmus Frandsens oplevelser under og efter 1. Verdenskrig, der bl.a. bød på fire år med kampe rundt i Europa.

MIN BEDSTEFAR, Hans Asmus Franzen, blev født den 1. oktober 1894 i Aabenraa, der dengang hørte under forbundsstaten Preussen. Han var søn af teglmester Jens Franzen og Margarete Andresen Franzen, der boede på Fredenshøj i Aabenraa.

Som 20-årig arbejdede han ved et landbrug, men halvanden måned efter sin 20 års fødselsdag, den 15. december 1914, tiltrådte han tjenesten som erstatningsrekrut ved Garde-Jäger-Ersatz-Bataillon, 3. kompagni i Potsdam.

Efter endt rekrutuddannelse blev han den 13. marts 1915 overført til 1. kompagni Garder-Jäger-Ersatz-Bataillon-Rdf Trupp, hvor Rdf står for Radfahrer (cyklist). Han fik nr. 3548 i krigsstammerulden for 1914/18, og han fik udleveret beklædning i form af en våbenfrakke, bukser, underbukser, hue, Halsbind, skjorte og et par støvler og sko, som skulle medbringes på marchen.

I felten, maj 1915

To måneder senere, den 13. maj, blev han sammen med troppen sendt til felten. Den 16. maj tiltrådte han bataljonen i felten og kom i 2. cyklist kompagni. Her var han med i en stillingskamp i Oberelsass fra 16. maj til 29. december 1915, og i sidste halvdel

af juli deltog han desuden i det andet slag om Münster. I fægtningen ved Sudelkopf og Hartmannsweilerkopf var han med i oktober, og inden årets udgang var han også med ved Hirzstein.

På den sidste dag i kampene blev han såret og samme dag indlagt på reservelazarettet i en krigsbarak i Colmar. Nytårsaften blev han efterfølgende overført til lazarettet i Oxenhausen ved Bibra i Weimar.

Efter endt pleje var han den 14. januar 1916 tilbage igen og blev overflyttet til et rekrutdepot den 11. februar. Rekrutdepoter var en form for opsamlingskaserne for soldater, der enten var nyankomne eller raske nok til igen at komme i kamp efter deres ophold og behandling på lazarettet. Seks dage efter ankomsten til rekrutdepotet var der igen brug for Hans Asmus Frandsen, og han blev overflyttet til 1. kompagni cyklisttroppen.

Den 15. oktober indtraf han ved 1. kompagni cyklist bataljon nr. 1 i et felttog mod Rusland, Rumænien og Frankrig. Han blev optaget i hærgruppen Ærkehertug Karl og var med i en stillingskamp ligeledes i oktober måned i skovene omkring Karpaterne. Ind i mellem var han også med i en fægtning ved Baba-Ludova-Højderne fra den 8. til den 9. oktober.

I november var han med i kampe ved Orsova i Rumænien og forfølgelseskampe samme sted frem til den 6. december. Ifølge hans militærpas var han med til at indtage Bukarest den 6. december, men allerede den 9. december var han også med i forfølgel-

seskampe ved Jakomita-Prohova og Buzaul frem til 20. december. Det blev heller ikke til megen julefred, idet han fra den 21. - 27. december var med i slaget ved Ramnicu Sarat. Og året 1916 sluttede med forfølgelseskampe efter slaget frem til 3. januar 1917. Efterfølgende fortsatte slaget ved Putna fra den 4. - 8. januar. Hvor der efterfølgende var en stillingskamp ved både Putna og Sereth fra den 9. - 23. januar.

Til Flandern og Baltikum

Efter de mange kampe i Rumænien blev Hans Asmus som noget nyt sendt til kystbeskyttelse og kystfægtninger i Flandern, hvor han var fra den 4. februar til den 5. marts. Dagen efter gik det løs med kampe ved Siegfried-stillingen, der varede frem til den 10. april. Efterfølgende kom han tilbage til kystbeskyttelse og fægtninger i Flandern.

Fra den 11. oktober deltog han desuden ved erobringen af de baltiske

øer, herunder erobringen af den estiske ø Øsel, der varede frem til den 16. oktober. Fra den 12. - 13. oktober var der en fægtning ved Kölljall, hvor der den sidste dag desuden også var en fægtning ved Uddofer.

Den 20. oktober og frem til den 5. december blev de baltiske øer beskyttet, og fra den 6. frem til 17. december var der fra klokken 12.00 våbenhvile hver dag. Fra den 17. blev der fra kl. 12.00 erklæret våbenstilstand.

I starten af 1918 var Hans Asmus Frandsen med i kampene for befrielsen af det daværende Livland og Estland, og den 6. maj 1918 fik han Jernkorset af 2. klasse. Den 12. september indgik han i hærreserven for Arméafdeling A. Desuden fik han den 17. september et emblem i sort i anledning af, at han var blevet såret i kamp.

Tilfangetaget

Hans Asmus Frandsen var med i tilbagetrækningsfægtninger i 2. Armé

Gruppebillede fra rekruttiden, Hans Asmus Frandsen står som nummer 2 fra højre. Postkortet blev sendt fra Potsdam og stemplet den 19. marts 1915.



Foto: Ukendt fotograf, Forfatteren.

fra den 8. oktober, men den 4. november blev han fanget i skyttegravene. Her blev han skudt i venstre arm og kom efterfølgende i fangenskab. Samme dag og frem til 9. november modtog han lazaretbehandling under transporten, og dagen efter ankom han til et lazaret, hvor han blev behandlet frem til den 8. januar 1919 og efterfølgende sendt videre til et reservelazaret i Bremen.

På lazarettet i Bremen lå han frem til den 4. februar, hvorefter turen gik til reservelazaret i Flensborg. Hans Asmus fik her amputeret venstre arm ved albuen og måtte blive i Flensborg frem til 24. maj, hvorefter han blev sendt tilbage til der, hvor han startede som rekrut i Garde-Jäger-Bataillon. I hans militærpas står der: "Opførsel: meget god. Straf: ingen".

På den sidste side i hans militærpas

står der, at han indtraf ved 4. Kompagni Garde-Jäger-Bataillon den 27. maj, og den 1. juni blev han hjemsendt til Flensborg.

Hjem til Aabenraa

Efter krigen bosatte Hans Asmus Frandsen sig i Aabenraa, hvor han også fik arbejde som landpost. I februar 1921 blev han gift med Marie Wilhelmine, og sammen flyttede de til Store Pottergade i Aabenraa. I november 1921 fik de sønnen Jens Carl, og i april 1924 fik de min mor, hvorefter familien i 1925 flyttede til Lille Pottergade.

I juni 1924 fik min bedstefar tilkendt invalideforsørgelse på 119 kroner om måneden, og i 1933 mistede Hans Asmus Frandsen sit job som postbud, da der blev stjålet penge fra hans posttaske, som han for en kort stund havde efterladt uden opsyn. Efterfølgende fik han arbejde som kioskbud og cyklede rundt for byens tre kiosker.

I august 1945 fik han konstateret fuldstændig stivhed i albuen og kunne ikke længere bevæge protesen. I marts 1953 fik han forhøjet invalideforsørgelsen til 302 kroner om måneden, og i december 1972 sluttede hans spændende, men også besværlige liv.

Jeg tænker tit på, hvad han fik udrettet med én arm, og skønner på alt det, jeg har udrettet med to - bl.a. at skrive denne mindevækkende artikel om ham. ■

Hans Asmus Frandsen efter han var færdig med rekrutuddannelsen i Potsdam. Billedet stammer fra et postkort, han sendte til sin ven Asmus Jessen, der boede i nærheden af Aabenraa.



Foto: Ukendt fotograf, Forfatteren.

Ane Poulsen og Jes Marcorsen:

Et sagnfortællende gårdmandsægtepar fra

Øster Løgum Sogn

af ph.d. Martin Sejer Danielsen

Sagn spejler de mennesker, der fortæller dem, og det samfund, fortællerne levede i. I denne artikel vil jeg analysere et sagn fortalt af gårdmandsægteparret Ane Poulsen (1810-1902) og Jes Marcorsen (1817-1905), der i 1894 blev interviewet af folkemindesamleren Evald Tang Kristensen (1843-1929) i Genner i Øster Løgum Sogn. Artiklen bygger på dele af min ph.d.-afhandling (2017), der handler om stednavneforklarende elementers funktion i sagn med udgangspunkt i sagn fra Sønderjylland.¹⁾

FOLKEMINDESAMPLEREN Evald Tang Kristensen kom vidt omkring i sin indsamling af danske folkeminder. Særligt i Jylland indsamlede han gennem sit liv et stort materiale, og dette både nord og syd for den dansk-tyske grænse, der siden 1864 havde gået ved Kongeåen. I september 1894 var han på sin anden rejse syd over grænsen, og her indsamlede han folkeminder blandt den dansktalende og -sindede befolkning i de nordslesvigske egne. Blandt andet kom han til Øster Løgum Sogn, hvor han i landsbyen Genner indsamlede folkeminder fra flere informanter.

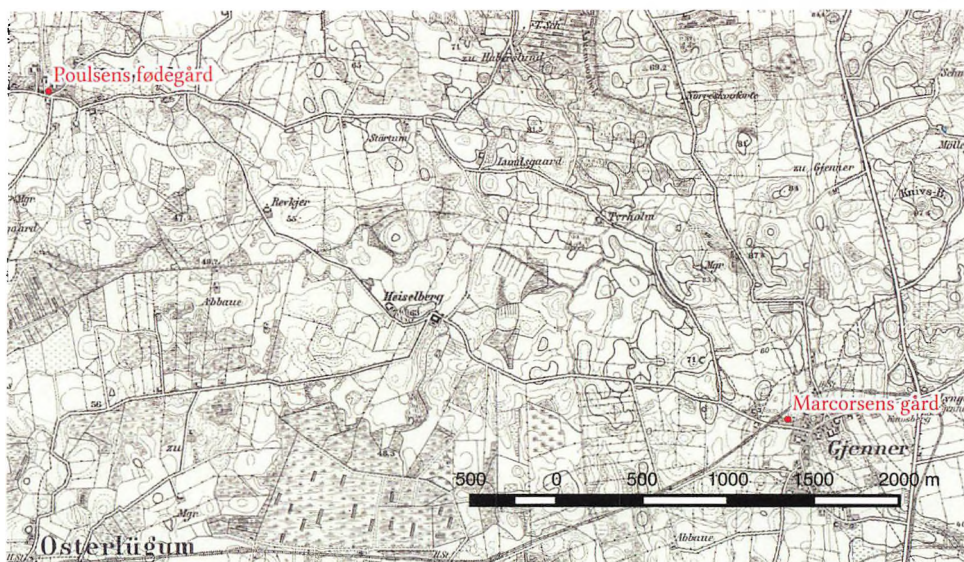
I sine erindringer nævner Tang Kristensen blandt andet to informanter: Ane Poulsen og Jes Marcorsen. Om dem husker Tang Kristensen, at de *“sad og fortalte i munden på hinanden, og jeg havde ligefrem møje med at få skrevet op, hvad jeg sad og hørte”*.²⁾ Deres materiale optegnede han i sine

feltnoter i den rækkefølge, han hørte det, og af disse optegnelser fornemmer vi også hans problemer med at følge med, selvom han generelt var uovertruffen til at skrive ligeså hurtigt, som informanterne fortalte.

Poulsen og Marcorsen fortæller altså sagn skiftevis, hvis ikke de ligefrem afbryder hinanden. Hertil fornemmer vi, hvordan deres overleveringer ofte følger naturligt efter hinanden. Ud over de to første overleveringer glider det ene sagn ganske naturligt over i det næste, fordi de kredser om de samme temaer og somme tider lokaliteter. I alt skriver Tang Kristensen 11 overleveringer ned efter dem.

Men Tang Kristensen angiver ikke mange oplysninger om de to mennesker: Ud over hans just citerede erindring om deres talestrøm noterer han deres navne, og hvor han mødte dem. For at lære dem bedre at kende må vi derfor gå til de almindelige personalhistoriske kilder, særligt Øster Løgum Sogns kirkebog og folketællingerne, ligesom præsten Hans Hejselbjerg Paulsen (1905-1978) har samlet kirkebogens oplysninger i sit værk fra 1941 over gårdmandsslægterne i Øster Løgum Sogn.

Ane Poulsen blev født i Hovslund den 28. december 1810 som datter af gårdmand Mads Hansen Poulsen (1756-1819). Kun omtrent fem kilometer i fugleflugt mod sydøst blev Jes Petersen Marcorsen født den 1. december 1817 på den fædrene gård i



Kortet viser Ane Poulsens fødegård i Hovslund og Marcorsens fædrene gård i Gjenner. I fugleflugt er der kun omtrent fem kilometer mellem dem.

Grafik: Forfatteren. Data: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering (De preussiske målebordsblade).

Gjenner. Han var den førstefødte søn, og kun én af hans tre mindre søskende, Nis Petersen Marcorsen (f. 1823), overlevede barndommen.

I 1848 blev de to gift med hinanden, og i 1850 får de sønnen Peter, ligesom de i 1853 får datteren Anna. I folketællingen 1860 finder vi familien bosiddende sammen på Marcorsens fødegård, som de driver for hans far, der stadig er i live. Lillebroren Nis bor også på gården, og de har to tjenestepiger. Som den førstefødte søn står Jes Marcorsen nemlig til at overtage gården, så han har intet egentligt incitament til at fraflytte den. Han står da også som gårdens ejer efter faderens død i 1865.

Sagnet om Jinges Grav - en troværdig fortælling

Poulsen begynder at fortælle om en kvinde, der falder i en ulvegrav. I den

trykte version, som jeg her citerer med moderne dansk retskrivning, har Tang Kristensen kun foretaget få stilistiske ændringer i forhold til, hvordan han optegnede sagnet i sine feltnoter:

“Der har været en hulning i jorden her oppe imellem Gjenner og Løgum på nørre side af vejen, og den kaldte de Jinges Grav [T: Inges Grav]. Denne hulning skal være opkast [T: gravet] for at fange ulve. Der var anbragt en vippe, og et stykke kød blev lagt på dens yderste ende. Et fruentimmer, der hed Jing [T: Inge], gik en aften ud og ville tage kødet, men så faldt hun selv i kullen. Det huskes ikke, om der kom folk til og drog hende op, eller [om] hun døde dernede. Som hyrde drenge gik vi i ly der i den hulning, men nu er den helt jævnet, og der er bygget et hus lige ved, og haven findes nu, hvor hullet var”.³¹

Både i den trykte version og i feltnoterne har Tang Kristensen angivet, at sagnet fortaltes af Ane Poulsen. Denne oplysning synes dog ikke at stemme overens med bemærkningen om, at "[s]om hyrdedrenge gik vi i lyder i den hulning". Ane Poulsen har næppe været hyrdedreng, og Jes Marcorsen må altså have brudt ind i fortællingen på et tidspunkt. Sagnet må derfor analyseres som ægteparrets fælles fortælling.

Et sagn er typisk en kortfattet, traditionel fortælling med en troværdig handling, der foregår i en mere eller mindre defineret fortid. Det troværdige i sagnet kommer særligt til udtryk, fordi sagnet foregår i den verden og i det landskab, sagnfortælleren og dennes tilhører selv bor i. Man vil ofte opleve, at sagnet inddrager historiske eller troværdige karakterer, og at steder i sagnfortællerenes eksterne landskab udpeges for handlingen, gerne med navns nævnelser.

Poulsen og Marcorsens sagn indledes netop af en beskrivelse af, hvor

lokaliteten ligger: En hulning, der ligger mellem "Genner og Løgum". Når de blot benævner sognebyen som Løgum, og ikke det officielle Øster Løgum, afslører de deres lokale tilhørsforhold. Som de sidder der og fortæller i Genner, få kilometer fra Øster Løgum by, kan der ikke opstå misforståelser om, hvilken Løgum, der tales om, jævnfør landsbyerne Nørre Løgum nord for Løgumkloster og Sønder Løgum lige syd for den nuværende dansk-tyske grænse.

Jinges Grav er derimod en lokalitet, der mestendels må have været kendt blandt de lokale. Det er nemlig ikke lykkedes mig at finde navnet overleveret i kilder, der giver mulighed for en sikker lokalisering. Ud over Poulsen og Marcorsens sagn har jeg kun fundet én anden variant af navnet, nemlig *Ingers Hul* i *Sprogforeningens Almanak* årgang 1905. Historien om Ingers Hul vender jeg straks tilbage til.

Men når ægteparret benævner stedsnavnet *Jinges Grav*, skaber det troværdighed for sagnet. Det fungerer nem-

Indføringen fra 23. november 1848 i Øster Løgum Sogns kirkebog (kontraministerialbogen) om ægteskabet mellem Jes Petersen Marcorsen, der er ungarl i Genner, og Ane Poulsen, der er født i Hovslund. Da indføringen er på tysk, er der benyttet tyske stavemåder af både person- og stednavne.

Novbr.
23. *Jes Petersen Marcorsen*, f. d. 22. d. d. Genner, ein Jngl.
Papa des hiesigen Vikars: Peter Jassen Marcorsen, in dem
einh. Anna geb. Schmitz geboren am 7. Febr. 1817, nach der
Nebur in Aperrade am 10. Oct. 1819 vertrieben; - nach polnischen
Lawschew zur hiesigen hiesigen am 13. Nov. 1848, in hiesiger eingetragt
mit dem jüngeren Wittwe: Anna Paulsen, eine geb. Tochter des hiesigen
Lands hiesigen Vater Hansens Paulsen in Hoversland und der Anna geb. des
Matersen Tochter geb. am 28. Febr. 1810 vertrieben am 2. Nov. in Aperrade am
6. Juli 1812. - Heirathsgew. am 23. Nov. d. hiesigen St. Michael und Genner
und des Paulsen in Hoversland.

	Tang Oleinballe f. Jørgensen	77	Jørgen	1710	Jørgen	do
1	Peter Marcusef	74	Jørgen	Officer	Jørgen	do
	Jos. Petersen Marcusef	73	Jørgen	do	do	do
	Anne f. Paulsen	50	do	Konstlind	do	do
	Peter Marcusef	10	Jørgen	Officer	Jørgen	do
	Anne Marcusef	7	do	do	do	do
	Nis Petersen Marcusef	37	do	do	do	do
	Kjortsen Krage	28	do	do	do	do
	Johanne Kjortsen Bakke	25	do	do	do	do

De varierende staveformer af personnavnene gør det til tider udfordrende at finde Tang Kristenens informanter i de personalhistoriske kilder. I folketællingen 1860 er det gået helt galt: Skriveren har gengivet slægtsnavnet Marcorsen som Marcussen! Jes Marcorsens slægtsnavn er dog et oprindeligt patronym dannet af mandsnavnet Markvard + sen, altså søn af Markvard.

lig som et stedfæste, fordi det ligger underforstået i sagnet, at Inges fald har affødt stednavnet Jinges Grav. Den troværdighedsskabende effekt i et sådant stedfæste er dog egentlig en klassisk retorisk fejlslutning beskrevet af den græske filosof Aristoteles: Når årsag A siges at have ført til konsekvens B, antager man, at fordi B er, da må A være forudsat.

Eller sagt med andre ord: Når hændelsen om Inges uheld (A) siges at være årsagen bag navnedannelsen *Jinges Grav* (B), kan man få den opfattelse, at stednavnets eksistens (B) omvendt bevidner troværdigheden i hændelsen (A). Sådanne stedfæster er meget almindelige i sagn, og de er del af den troværdighedsskabende retorik, der kendetegner genren.

Den fattige Inge

I *Sprogforeningens Almanak* årgang 1905 har gårdejer Nis H. Callesen (1837-1922) i Lerskov skrevet en hel lille kærlighedsnovelle om en pige fra Genner, Inger Wollesdatter, der en vinternat vandrer desorienteret di-

rette ud i ulvegraven mellem Øster Løgum og Genner. Først morgenen efter bliver hun reddet op af sin elskede Kjeld Stisøn, og han får da, blandt andet som gengæld for sin heltegerning, lov til at ægte Inger på trods af hendes faders store modvilje mod ægteskabet. Siden kaldtes stedet for *Ingers Hul*.

Callesen kunne i teorien have skrevet novellen på baggrund af Poulsen og Marcorsens sagn, der blev trykt i 1900 af Tang Kristensen. Deres sagn er dog så anderledes end Callesens følelsesladede, romantiske fortælling, at det næppe har været tilfældet. Blandt andet kalder Callesen ulvegraven *Ingers Hul* og ikke *Jinges Grav* (eller Inges Grav), og han nævner indledningvis, hvordan han ikke ved, om hullet stadig findes. Havde Callesen læst sagnet hos Tang Kristensen, kunne der ikke herske tvivl om, at hullet var blevet udjævnet allerede i løbet af 1800-tallet.

Poulsen og Marcorsens sagn om *Jinges Grav* er bestemt heller ikke følelsesladet og romantisk: Inge er in-

gen ung pige, der uheldigvis falder i ulvegraven for senere at blive reddet af sin udkårne. Nej, Inge benævner ægteparret med ordet *fruentimmer*, der ifølge *Jysk Ordbog* som regel anvendes nedsættende. Hertil er årsagen til hendes ulykke, at hun ønsker at få fat på kødet, der egentlig var lokkemad til ulve. Mennesker, der opførte sig sådan før i tiden, har tilhørt samfundets absolutte bund.

Inge må i sagnet forstås som en meget fattig kvinde, hvis ikke ligefrem en omvandrende tiggerske, og ægteparret fremstiller hende dyrisk i hendes optræden. At de ikke kan huske, hvorvidt Inge overhovedet blev reddet op af hullet, eller om hun døde dernede, vidner om en vis afstandstagen til Inge, måske endda ligegyldighed.

Jinges Grav er svært at lokalisere nøjagtigt, men ifølge Poulsen og Marcorsen skulle ulvegraven have ligget nord for vejen, der forbinder Øster Løgum og Gjenner. Et lille udsnit af kredsbanen, der gik Løgumkloster-Hovslund-Aabenraa, ses på kortet, men den blev først indviet i 1901, så Poulsen og Marcorsen har den næppe i tankerne i 1894, hvor de fortæller sagnet.

Sagnet som historisk kilde

Skovrider Carl Weismann (1871-1944) beskriver, hvordan ulvegrave var firkantede og omtrent 6-7 alen dybe og ligeså brede. Med et alenmål på 63 cm bliver det altså til cirka fire meter på alle leder og kanter.

Ulvegravene var hertil beklædt med træ, så ulvene ikke kunne grave sig ud, ligesom en stolpe var sat i midten, hvorpå der var ophængt noget lokkemad, eksempelvis en stegt gås. Graven var dækket med lette falddøre, der igen blev skjult med løv, kviste, sne eller lignende, og ulvegravene var ofte placeret på øde steder, gerne over en korsvej. Weismann fortsætter:

“På grund af gravenes beliggenhed hændte det ikke så sjældent, a[t] en vejfarende, enten tilfældigt eller fordi han ville have fat i den stegte gås,

Grafik: Forfatteren. Data: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering (De preussiske målebordsblade) og DigDag.dk (sognegrænser)



dumpede ned til en fanget ulv, hvilket altid vakte megen jubel. Herhjemme synes det som oftest at have været omstrippere af begge køn, taterkøllinger og andre løsgængere, der blev fanget i ulvegravene, og det vides ikke, at der er gjort dem noget af en i forvejen fanget ulv, vist ikke på grund af deres uappetitlighed, men fordi en fanget ulv er altfor forskrækket til at angribe; den indskrænker sig til forsvar”.

Weismanns beskrivelse af folk, der fanges i ulvegravene, er jo ikke fjernt fra Poulsen og Marcorsens sagn. Men selvom noget sådan naturligvis kunne have fundet sted, vidner oplysningerne nok snarere om, at det før i tiden ikke var ualmindeligt, at historikere tog sagn for gode varer om historiske forhold. Som kilde til udlægningen om ulvegrave angiver Weismann kun et gammelt værk, *Der Diannen hohe und niedere Jagdgeheimnüssz*, der udkom i København i 1682-1689, og som er skrevet af Johann Tüntzer (1633-1690).

Ønsker man at benytte sagn som historisk kilde, skal man passe meget på: Selv hvis en sagntradition engang tog sit udgangspunkt i en historisk begivenhed og ikke bare er *vandret* ind fra en anden lokalitet, bliver traditionen hurtigt stiliseret i traditions-samfundets varetægt, blandt andet fordi andre lignende fortællinger hurtigt blandes sammen med den mundtligt overleverede erindring om begivenheden.

Som allerede nævnt er det umiddelbart troværdige indtryk, sagnet giver, et generisk træk, og det er altså ikke et udtryk for sagnets historiske akkuratess. Derimod kan sagnet langt bedre tjene historikeren, når

hun betragter dem som små ideologiske udsagn, der siger noget om sagnfortælleren og den samtid, han lever i. Analyserer vi sagnet om Jinges Grav med dette udgangspunkt, bliver vi da også langt klogere.

Sagnet i sagnfortællernes samtid

Gennem 1800-tallet blev synet på fattige præget af den liberale ideologi. Som Hans Schultz Hansen skriver, “var enhver sin egen lykkes smed”, og der “blev skelnet mellem værdigt trængende, der skulle hjælpes, gerne ved frivillige initiativer, og uværdigt trængende, hvis fattigdom var selvforskyldt og havde rod i sædernes almindelige forfald, som viste sig ved ubesindige giftermål mellem mindre-bemidlede unge, unødigt luksusforbrug f.eks. af kaffe og almindelig dovenskab”.⁵⁾

Jes Marcorsen og Ane Poulsen tilhørte jo selv gårdmandsstanden, og de har ganske sikkert været præget af den liberale opfattelse af fattigdom, som Schultz Hansen beskriver. Af samme årsag viser ægteparret ikke rigtig sympati med Inge i sagnet, tværtimod gør de lidt grin med hende. Inge ligger, som hun selv har redt.

Det er heller ikke tråden om fattige kvinder, der optager ægteparret herfra. I stedet er det diskursen om ulve, som i sagnet er repræsenteret ved ulvegraven, der inspirerer deres videre narrative færd. Lige efter sagnet om Jinges Grav fortæller Marcorsen følgende:

“På vor toftebanke ned til vor nabos, der stod en kalv i tøjr, og den lod de stå ude om natten, de tænkte ikke, der var nogen fare for den, da den stod så nær ved huse. Men om morgen[en], de kom

op, havde ulvene alligevel ædt noget af den og taget livet af den".⁶⁾

Selvom ulvene på fortælletidspunktet i 1894 for længst er udryddet på den jyske halvø, tager sagnet udgangspunkt i et tema, der er langt mere interessant for et gårdmandsægtepar end fattige folks vilkår: At miste sine husdyr er en alvorlig økonomisk trussel. Dette tema er jo i vores tid igen blevet højaktuelt for den jyske landmand.

Ane Poulsen døde 91 år gammel i 1902, og Jes Marcorsen døde næsten 88 år gammel i 1905. Begge levede hele deres liv i Øster Løgum Sogn. ■

Litteratur og kilder

Callesen, Nis H.: Ingers Hul. I: *Sprogforeningens Almanak 1905*, s. 27-32.

Danielsen, Martin Sejer: *Da Lille Peder fik Per Lilles Eng i faddergave: Et studie af stednavneforklarende elementer i den folkloristiske genre sagn*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Københavns Universitet 2017.

Danielsen, Martin Sejer: Trædeild og skattegravning: Historien og samtiden i en sønderjysk fortællers sagn. I: *Sønderjyske Årbøger 2018* (under udgivelse).

DFS 1929/16 = Tang Kristensens primære feltnoter, de såkaldte Dagbøger, arkiveret hos Dansk Folkemindesamling, Det Kgl. Bibliotek, København.

Hejselbjerg Paulsen, Hans: *Sønderjyske Slægter: Bidrag til nordslesvigsk Befolknings- og Kulturhistorie. 1: Øster Løgum*. Haderslev 1941.

Jysk Ordbog = Peter Skautrup, Ove Rasmussen m.fl.: *Jysk Ordbog*.

Schultz Hansen, Hans: Nationalitetskamp og modernisering 1815-1918. I: Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Sønderjyllands Historie 2: Efter 1815*. Aabenraa 2009, s. 11-240.

Tang Kristensen, Evald: *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv. Tillægsbind 1-6*. Århus 1900-1905.

Tang Kristensen, Evald: *Minder og Oplevelser 1-4*. Viborg 1923-1928.

Weismann, Carl: *Vildtets og Jagtens Historie i Danmark*. København 1931.

Noter

1) Danielsen 2017. Poulsen og Marcorsens fælles repertoire analyserer jeg sammen med deres livshistorie på s. 205-241. Sagnet analyseret i nærværende artikel bygger på analysen s. 228-230. Deres repertoire, som det er optegnet i Tang Kristensens feltnoter, har jeg endvidere udgivet tekstkritisk s. 313 ff. Den senere benævnte teori om *stedfæste* introducerer jeg indgående s. 85-114. Se også s. 11-12, 15-47 og 53-56, samt min kommende artikel i *Sønderjyske Årbøger 2018*, for en dybdegående introduktion af sagnet som folkloristisk genre med referencer.

2) Tang Kristensen 1923-1928, bind 4, s. 49.

3) Tang Kristensen 1900-1905, bind 1, nr. 1352.

4) Weismann 1931, s. 469.

5) Schultz Hansen 2009, s. 56.

6) DFS 1929/16, s. 6849a-b. Jeg har forsigtigt rettet sagnet til med kommatering og normaliseret retstavning. Se også Tang Kristensen 1900-1905, bind 1, nr. 1302.

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Af H. E. Sørensen, Skærbæk

Ved Historisk Forening for Skærbæk og Omegns 50 års jubilæum, der fejredes i forsamlingshuset Emanuel i Skærbæk den 18. september 2017, holdt H. E. Sørensen et foredrag om foreningens historie, som her gengives i forkortet form.

HISTORISK FORENING FOR SKÆRBÆK OG OMEGN blev stiftet på en generalforsamling, der afholdtes på Landbohjemmet den 31. oktober 1967. Men der var gået en hel del forud. I 1964 (eller 1965) havde fire personer i Skærbæk dannet et forskønnelsesudvalg. En af dem var advokat Svend Oksen. De indkaldte til dannelsen af *Skærbæk Initiativudvalg*, der blev stiftet den 30. oktober 1965 med syv af byens foreninger og organisationer som medlemmer.

Formålet var at formidle et samarbejde mellem sognerådet, byens foreninger og andre interesserede for at skabe eller fremme initiativer, der tjente til byens og borgernes trivsel. Noget af det første - og vel i virkeligheden eneste -, der kom ud af dette udvalgs arbejde, var, at man tre måneder senere nedsatte et historisk udvalg, som i august 1966 annoncerede efter beboere i Skærbæk sogn, der ville være med til at fortælle om og nedskrive byens og sognets historie. Samtidig bad man befolkningen hjælpe med at indsamle gamle billeder og andet materiale med henblik på et evt. hjemstavnsmuseum. Tanken om at oprette et sådant lå altså i

kortene, allerede før foreningen blev stiftet.

Den 25. oktober afholdt Initiativudvalget et offentligt møde, hvor landsarkivar Peter Kristjan Iversen - suppleret af sin senere efterfølger Hans H. Worsøe - fortalte om, hvordan man arbejdede med indsamling og opbevaring af lokalt traditionsstof - arkivalier og billeder. Dette møde blev fulgt op af en lokalhistorisk aften på Landbohjemmet fire måneder senere, hvor museumsinspektør Sigurd Schoubye fra Tønder Museum fortalte om *De skærbækske antikviteter og deres bevaring*. Han fremhævede, at Skærbækegnen fra gammel tid har haft en rig kulturel tradition. Især hæftede han sig ved de fornemme renæssancekister og -møbler, som var lavet på egnen i 15-1600-tallet, sølvsmedearbejder fra 17-1800-tallet og endelig Skærbæktæpperne fra omkring 1900. Foredraget var illustreret med lysbilleder, så man kunne danne sig et indtryk af, hvad han egentlig snakkede om. Han foreslog også, at man dannede en egentlig historisk forening og nedsatte et særligt udvalg til at forberede det. Det kom til at bestå af otte medlemmer, hvoraf jeg var den yngste og den eneste, der ikke enten stammede fra Skærbæk eller havde boet der i en meget lang årrække.

Noget af det første, vi gik i gang med, var at optage interviews med gamle skærbækkere på bånd. Det kom der spændende aftener ud af,

hvor vi hørte folk fortælle om byen og egnen omkring 1900. Her fik vi et indblik i livet i tysk tid, herunder de politiske og nationale forhold, men også helt almindelige levevilkår dengang. Ind imellem var der mange gode historier.

I samarbejde med Initiativudvalget besluttede vi at indkalde til en stiftende generalforsamling for en historisk forening på Landbohjemmet i

oktober 1967. I forbindelse hermed blev der arrangeret en udstilling af skærbækantikviteter, gamle billeder og historiske genstande. Hertil lånte vi bl.a. et Skærbæktæppe og en løvefigur fra apoteket, skåret af den lokale billedskærer Hans Hansen. Desuden var der en del sølvtøj, billeder af byen og nogle af dens tidligere indbyggere samt Sparekassens stiftelsesdokument fra 1861.



*Landsarkivar
Peter Kristjan
Iversen,
Aabenraa.*

Mødet indledtes med en gennemgang af denne udstilling, hvor Schoubye fortalte om tingene. Især hæftede han sig ved det udstillede sølvtøj. Men også de mange gamle Skærbækbilleder *“tiltrak de besøgendes opmærksomhed”*, skrev Vestkysten. Efter gennemgangen af udstillingen fortalte vandrehjemsbestyrer Peter H. Petersen, Rømø, der var gammel Skærbækdreng, om byen, som han huskede den fra sin barndom før 1. Verdenskrig. Jeg mindes, at han bl.a. fortalte meget levende om, hvorledes bønderkarlene fejrede skiftedag.

Herefter blev foreningen dannet og vedtægterne godkendt. I paragraf 2 står, at *“Foreningens formål er at skabe interesse for og sikre kildemateriale til Skærbækegnens historie og egnens historiske minder”*. Det var jo det, der var meningen med det hele. Til sidst

valgtes en bestyrelse med Andreas Beck som formand. Sven Oksen blev sekretær og Lars Carlsen kasserer. Foreningen startede med 112 medlemmer.

Efter halvandet år trak Andreas Beck sig fra bestyrelsen, og Peter Petersen blev valgt til formand. Efter otte år blev han i 1977 afløst af undertegnede.

Jeg husker ikke noget om aktiviteterne i Andreas Becks tid, men Peter Petersen sørgede for, at der blev afholdt to-tre foredrag hver vinter om vidt forskellige emner, også noget, der vel knap kunne kaldes lokalhistorie. Således fortalte Jyllandspostens chefredaktør Laust Jensen, der stammede fra Gasse, om sin fascination af Norge. En aften var vi i Gasse Forsamlingshus, hvor lærer Madsen (Gasse-Madsen) fortalte om landsbyens hi-

Skærbæk Frimenighedskirke, Emanuelskirken. Kirken blev indviet i 1909 og har siden 1986 fungeret som Kultur- og forsamlingshuset Emanuel.



storie, herunder læreren og salmedigtereren Nis Thornums ganske dramatiske liv og død. Desuden arrangerede Peter Petersen kortere ekskursioner og udflugter, bl.a. en aftentur langs den gamle grænse ved Kongeåen.

Efter 1977 besluttede bestyrelsen at afholde fast tre-fem foredrag hver vinter, ligesom vi i de første år også arrangerede heldagsudflugter. Bl.a. besøgte vi Moesgård Museum ved Aarhus, Sydslesvig med Danevirke, Hedeby og Sankelmark. Vi var i Hamburg for at se en Tut-Ank-Amon-udstilling, og den vistnok sidste udflugt gik til det slesvig-holstenske frilandsmuseum i Molfsee ved Kiel. Undervejs var vi på Askbjerg syd for Slesvig for at se Bismarckstatuen, der før 1920 stod på Knivbjerg, samt den gamle Ejderkanal og monumentet for slaget ved Sehested 1813. Som foredragsholdere havde vi bl.a. forskellige historikere og museumsfolk samt repræsentanter for mindretallene, bl.a. Hans Heinrich Hansen og Karl Otto Meyer. Men det var ofte de lokale berettere, der samlede flest tilhørere som f.eks. pastor Chr. Jørgensen, der fortalte om sit barndomshjem i Rømø præstegård og senere virke som øens præst, eller Abild Jensen om sine oplevelser under Besættelsen. Og vi har sjældent haft så mange folk til et foredrag, som da Peter Lund berettede om det engelske fly, der blev skudt ned ved Gejlbjerg under Besættelsen.

Endvidere genoptog vi fra omkring 1980 fejringen af folkeafstemningen 10. februar 1920, der ellers var ophørt en del år tidligere. Efter kaffen fortalte de gamle, der kunne huske dagen, så længe der var nogen af dem tilba-

ge. Også markeringen af Befrielsen med nedlæggelse af en blomsterbuket ved Mindebrønden for de to faldne den 5. maj 1945 blev en fast tradition. Ved 50-årsdagen i 1995 blev buketten lagt af tre engelske soldater, der i 1945 havde været stationeret i Skærbæk.

Lige fra starten havde vi indsamlet billeder, arkivalier og genstande, der i de første år blev opbevaret i det gamle bibliotek i Kongsmark, men da bygningen blev solgt, blev samlingerne midt i 1970'erne flyttet til Døstrup, hvor Skærbæk kommune stillede det gamle kommunekontor til rådighed.

De første museumsplaner blev fremsat i Peter Petersens tid. Han havde fået tilbudt en gammel gård i Astrup, som han ønskede at flytte til Skærbæk og indrette til museum. Det blev dog hurtigt opgivet, da det økonomisk ville være fuldstændig uoverskueligt. I 1976 fik foreningen af kommunen tilbudt den gamle skole i Kongsmark, men bestyrelsen fandt bygningen for lille, ligesom den lå meget ensomt og udsat. Desuden burde et museum for Skærbæk kommune principielt efter vor opfattelse ligge i Skærbæk.

I de næste fem år drøftedes flere forskellige muligheder, men 1981 kom det forslag, der skulle vise sig at holde.

Forud for kommunalvalget i december 1981 spurgte jeg på vælgermødet på Aablings Hotel, hvor alle opstillede lister var repræsenteret, hvorledes politikerne stillede sig til tanken om et lokalhistorisk museum. Og her kunne vi konstatere, at der var en klar positiv holdning fra alle sider. Det gav noget at arbejde videre med.

Det nye byråd tiltrådte den 1. januar 1982, og allerede den 8. januar bad vi om et møde med skole- og kulturudvalget, idet vi - med henvisning til vælgermødepanelets positive holdning - bad om lov til at fremlægge vore tanker og ønsker. Dette møde fandt sted den 15. februar, hvor også borgmester Hans Bonde Møller var til stede, og hvor jeg på bestyrelsens vegne fortalte om foreningens virke og fremlagde planer og forslag. Kulturudvalget var meget positivt over for vore ideer, men ønskede at se regnskaber fra andre små museer samt bad os kontakte de historiske foreninger i Brøns og Rejsby, da der selvsagt måtte være tale om et samarbejde. De tre foreningers bestyrelser mødtes så ti dage senere, hvor der var fuld opbakning bag museumstanken. Samtidig indhentede vi regnskaber og budgetter fra museerne i Højer, Gram og Løgumkloster, hvorefter vi i april igen mødtes med skole- og kulturudvalget.

I en skrivelse, som vi modtog efter mødet, meddelte man, at der ikke kunne blive tale om en kommunal institution. Det lød jo ret nedslående, men bestyrelsen valgte at tolke det derhen, at kommunen ikke ønskede at oprette og drive et museum, men at man ville støtte en selvejende institution. Den opfattelse viste sig at være rigtig. Og i foråret 1983 oplyste kommunen, at man havde fået tilbudt Knud Hansens købmandsgård på hjørnet af Storegade og Nissums-gade.

Det var gået sådan til:

Nogle uger tidligere var jeg blevet stoppet af Knud Hansen, da jeg cyklede forbi forretningen. Han kom ud til mig og sagde: "Hvorfor køber du ikke mit

hus til museum?" Det havde jeg jo ingen muligheder for, men jeg lovede at bringe forslaget videre, og allerede samme dag fortalte jeg Bonde Møller om tilbuddet. Han var ikke uinteresseret, men fremholdt ganske korrekt, at han jo for det første ikke kunne give noget tilsagn, og for det andet var det en betingelse for at arbejde videre med denne plan, at huset var til salg. Jeg kørte så tilbage til Knud Hansen for at få ham til at tilbyde kommunen at købe ejendommen. Selv om han måske nok var i syv sind, nu hvor det var alvor, og bordet fangede, tilbød han efter nogle dages betænkningstid at sælge hus og grund til kommunen.

Dagen efter, at vi havde fået brev herom, kunne jeg på foreningens generalforsamling tillade mig at være behersket optimistisk, uden dog at røbe for meget. Og så begyndte det at løbe stærkt.

Den 3. juni var Historisk Forenings bestyrelse og en del af kommunalbestyrelsen på ekskursion til museerne i Ølgod og Vorbasse, og i juli var kommunalbestyrelsen inviteret til Døstrup for at se vore samlinger. I august havde skole- og kulturudvalgsformand Rask Vinum, Svend Oksen og jeg et møde med Sigurd Schoubye på Tønder Museum. Han var meget positiv og lovede udstrakt hjælp, dog ikke økonomisk.

Kort efter bad kommunen om at få en fagmands vurdering af bygningen, og jeg bad museumsinspektør Steen Wulff Andersen fra Haderslev Museum om at besigtige huset og afgive et responsum. Han konkluderede, at "det er min klare fornemmelse, at ejendommen vil være særdeles velegnet til museumsbrug". Bedre kunne det jo næsten ikke være!

På samme tid udarbejdede vi et skitseret driftsbudget efter kommunens anmodning. Det udviste et underskud i størrelsesordenen 50.000 kroner, som måtte forventes dækket af kommunalt tilskud. Og i januar 1984 besluttede kommunen sig endelig for købet af huset til overtagelse 1. maj. Herefter udarbejdede kommuneingeniør Hofmand Nielsen planer for istandsættelsen, som efter licitation blev overdraget til lokale håndværkere. Der blev ved arbejdet taget det videst mulige hensyn til bygningens oprindelige udseende og indretning.

Huset havde kostet 425.000 kr., og istandsættelsen løb op i knap 500.000 kr., så bygningen stod kommunen i ca. 900.000 kr., og 1. december overdrog kommunen huset til den nydannede bestyrelse for Skærbækegnens Museum - i daglig tale Skærbæk Museum. Denne bestyrelse bestod af tre medlemmer fra Historisk Forening for Skærbæk og Omegn, en fra Historisk Forening for Brøns sogn, en fra Historisk Samfund for Rejsby og to fra Skærbæk kommune, som udpegede en repræsentant for hvert af de to største partier. Ved konstitueringen blev H. E. Sørensen formand, Niels Petersen næstformand og Svend Oksen sekretær og kasserer. Jeg blev desuden leder af museet.

Den første opgave var at udarbejde vedtægter for museet og at indgå en lejeaftale med kommunen, som stillede bygningen vederlagsfrit til rådighed, ligesom kommunen stod for udevendig vedligeholdelse, snerydning og pasning af haven, mens museet var ansvarlig for det indvendige, efter at vi havde modtaget det istandsatte hus.

For at rejse midler til indretning af museet m.v. blev der foretaget en indsamling i hele kommunen, ligesom vi fik væsentlige bidrag fra ikke mindre end elleve fonde og organisationer. Da vi startede, havde vi på den måde ca. 200.000 kr. at gøre godt med.

Kort efter overtagelsen af huset indrettede en gruppe ældre håndværkere Rømostuerne på loftet, som var baseret på en fornem gave fra Peter Petersen af gammelt inventar, møbler, paneler og vægfliser samt en original Rømodragt.

En gruppe lokale personer meldte sig som frivillige til at udføre alskens praktiske opgaver. Der var således et hold på omkring tyve mennesker, som med ildhu og entusiasme og uden løn lagde et enormt arbejde i at realisere museumsplanerne.

Vi havde fuldt drøn på den vinter, men i marts faldt jeg ned fra et loft, da jeg var ude for at hente noget gammelt snedkerværktøj, og brækkede ryggen. Det betød, at jeg måtte ligge på hospitalet hele sommeren. Men det entusiastiske hold fortsatte arbejdet med bl.a. Niels Petersen, Hofmand Nielsen og Svend Oksen som tovholdere. Og den 16. juni 1985 indviedes museet som planlagt.

Vestkystens journalist H.P. Kjær Jensen skrev en lang og lidt svulstig reportage, der indledtes på denne måde: *"Tæt stuvet sammen i den fremtidige museumsbygningens gårdplads stod høj og lav, intellektuelle og hændernes slidere, gammel og ung, med og uden rang eller såkaldt stand, tæt skulder ved skulder på den store dag. Med museumsbestyrelsens fungerende formand, bredbringede og djærve Niels Petersen klappende med de store hænder for blot*

at få lidt ørenlyd fra sin talerstol på køkentrappens øverste trin". Niels Petersen sagde bl.a., at da han efter formandens uheld hovedkulds blev kastet ind i opgaven "fik jeg en meget stor oplevelse: en beredvillighed og en frivillig indsats fra alle sider, herunder også kommunal og amtsmuseums mæssigt. Hvad der kunne have været lammende for museums ideen, viste sig i stedet tilsyneladende at inspirere endnu flere til en ekstra stor indsats". Efter velkomsten var der taler af Bonde Møller, H. E. Sørensen, Niels Petersen, Birgitte Wistoft fra Museet Holmen, Sigurd Schoubye, Knud Hansen, Rosa Schmidt og Steen W. Andersen.

Bikuben Skærbæks Fond besluttede i forbindelse med sparekassens 125 års jubilæum at skænke byen en skulptur til opstilling i Museumshaven, der nu var et kommunalt anlæg, og man enedes om Svend Wiig Hansens *Torso*. På det afgørende møde med fondens lokale bestyrelse, sagde et af bestyrelsesmedlemmerne, læge Ole Stougaard Petersen, at han ville stemme for, hvis han måtte få den første nat med damen. Det lovede jeg ham, men han benyttede sig vist ikke af chancen! Skulpturen indviedes i forbindelse med åbningen af museumssæson 1986, hvor en glad Svend Wiig Hansen sagde, at han følte, at han nu var kommet hjem. Han var født i 1922 i Møgeltønder.

I august 1986 fik museet besøg af dronning Ingrid, der var ledsaget af prinsesse Benedikte og dennes datter prinsesse Alexandra af Berleburg og et mindre følge. Jeg viste dronningen rundt, og hun var meget interesseret i, hvad hun så, og blev længere end den beregnede tid. Da vi kom til at billede af Kejser Wilhelm II, kaldte

hun på sit barnebarn, pegede på kejseren og sagde: "Se, Alexandra, det er onkel Wilhelm".

Efter rundgangen blev dronningen og hendes følge budt på en forfriskning, og en ældre herre i følget spurgte da, hvad et ikke ukendt lokalt bagværk kaldtes. Vor langtidsledige, der serverede, blev en smule forfjamsket, men Bonde Møller svarede gæsten: "Det er en knepkage". - "Hvad be'har?" spurgte manden og løftede et øjenbryn. - "Ja, det er altså en knepkage", sagde Bonde Møller igen. - "Men hvad er det dog, De siger, borgmester?" - "Æ sejr, te det er en knæpkach!" fastslog borgmesteren. Og det var det!

Efter at dronningen var kørt, og vi var kommet ind i stuen igen, sagde stiftamtmand Perch Nielsen til de lokale repræsentanter: "Det gik jo fint. Skal vi så ikke se at få drukket den vin og spist de kager". Og det gjorde vi så.

Fra åbningen havde Albert Stenger været fast kustode. Han var på museet til foråret 1989, da han blev syg. I denne sæson havde vi to dygtige langtidsledige, men det var klart, at vi måtte have en fast medarbejder. I april 1990 begyndte Nete Revsbech på museet, men da hun fra nytår 1992 fik andet arbejde, blev Dorte Kjær Jessen ansat. Hun blev på museet lige så længe, det var en selvstændig institution, og gjorde et godt stykke arbejde. Desuden havde vi hvert år en langtidsledig medhjælp.

Fra 1987 var det en fast tradition, at vi hvert år i oktober arrangerede et bogmarked, hvor vi fik bøger fra folk, der ryddede op, dødsboer og lignende. De gav et ikke uvæsentligt tilskud til driften. Det første år kom der ca. 4.000 kr. i kassen, og det steg hastigt, så vi i de følgende år havde en indtægt på

mellem 10- og 20.000 kr. Det bedste år gav det godt 24.000 kr. I alt vel knap 200.000 kr. Museets økonomi var derudover baseret på entreindtægter, salg af bøger m.v., annoncer på plakater og i udstillingskataloger, forskellige gaver og renter af to legater, givet af Knud Hansen og Gretchen og Peter H. Petersen, samt ikke mindst et kommunalt tilskud. Det årlige budget lå på omkring 200.000 kr.

Enkelte af museets udstillingsgenstande var erhvervet ved køb, bl.a. med hjælp fra fonde, herunder Ny

Carlsbergfondet, men det meste af samlingen var gaver, først og fremmest fra lokale. I det hele taget var den lokale opbakning essentiel for museets eksistens.

I 1988 indbragte en fiskekutter et stort jernanker til Rømhø Havn, efter at det var fisket op i Vadehavet. Museet købte det, og Albert Stenger og Hofmand Nielsen rensede det og gav træværket tjære. Kort efter overtog kommunen ankeret og stillede det op på græsplænen over for museet, dog med den klausul, at hvis kommunen

Skærbæktæppet Dornrösschen. Forlægget til tæppet blev udformet af Heinrich Vogeler i 1898.





Skærbæktæppet Möwenfries. Forlægget til tæppet af udformet af Otto Eckmann i 1896.

ønskede at flytte ankeret, og museet ikke kunne godkende den nye placering, havde vi ret til at købe det tilbage for den samme sum.

Hvert andet år viste vi en større kulturhistorisk udstilling som f.eks. *Storegades historie, Dansk Landbrug 1788-1888-1988, Badestedet Lakolk, Besættelsetiden, Vadehavet, Skærbæktæpper (to gange), Oldtidsfund fra egnen, Vestslesvigsk træskærerkunst, Grønland og etnografica hjembragt fra hele verden af globetrotteren Jørgen Bitsch*. Ind imellem viste vi kunstudstillinger med sønderjyske kunstnere, men også med landskendte navne som Svend Wiig Hansen, Herluf Bidstrup, Franz Füchsel (født i Skærbæk), Bo Bojesen (fra Aabenraa), Ingrid Villesen, Viktor Brockdorff og Viggo Kragh-Hansen m.fl. Et år viste byens børnehaver et udvalg af deres kreative arbejder under titlen *Fantasien er god*.

Vi havde et godt samarbejde med amtets øvrige museer, hvor vi bl.a. lånte vandredstillinger, og jeg var i to perioder de små museers repræsentant i Amtsmuseumsrådet. Vi lånte genstande og billeder til udstillinger fra bl.a. Nationalmuseet, Frederiksborg Slot, Kunstindustrimuseet, Statens Museum for Kunst, Søofficers-

foreningen, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, museerne i Herning, Ribe og Grindsted samt de sønderjyske museer plus - ikke at forglemme - mange private. Det har vi været meget taknemmelige for. Heldigvis gik denne trafik ikke kun den ene vej. Ved flere lejligheder kunne vi hjælpe andre museer med genstande og oplysninger. Således havde Jørgen Slettebo fra Sønderborg Slot en ting fra Skærbæk Museum med til en quiz i fjernsynet.

I forbindelse med udstillingsåbningerne havde vi jævnligt besøg af kendte mennesker, bl.a. Frode Jacobsen, der var medlem af Frihedsrådet under Besættelsen, Grønlands landsstyreformand Jonathan Motzfeldt, rigsarkivar Olaf Olsen, flere ministre, sønderjyske folketingsmedlemmer og amtsborgmestre samt lederne af de sønderjyske museer og Skærbæks borgmestre.

I 2001 sagde jeg op som leder af museet, og de følgende år var Dorte Kjær Jessen daglig leder med Niels Petersen og Bodil Bjerre som formænd for bestyrelsen. Da det omkring 2008 kunne forudses, at økonomien ville brænde sammen inden for et kort tidsperiode, indgik vi aftale med Mu-

seum Sønderjylland om at bevare Skærbæk Museum ved at gøre det til en filial under Tønder Museum på lige fod med Højer Mølle og Marsk-museum, der fik fælles leder, muse-umsinspektør Anne Marie Overgaard. Museet skulle fremover være et mu-seum for jugendstil, først og frem-mest Skærbæktæpperne.

Skønt Museum Sønderjylland foretog ret store investeringer og ansatte personale, faldt besøgstallet markant. Før 2001 havde det årlige besøgstal ligget på i gennemsnit mellem 2.500 og 3.000 og aldrig under 2.000. Rek-orden var ca. 3.400. Det faldt nu til under 1.000 årlige gæster. Samtidig betød en forurenings sag, at museet måtte holde lukket i to sæsoner. Det hverken kan eller skal Museum Søn-derjylland dog klandres for. Tværti-mod sørgede man for en grundig og sikkert kostbar rensning.

Men da Museum Sønderjylland samtidig kom i økonomiske vanske-ligheder, på grund af de statslige nedskæringer, betød det, at man - måske noget kortsynet - besluttede at skære en række mindre museer fra. Det medførte, at Skærbæk Museum, der på det tidspunkt nok havde det laveste besøgstal af de sønderjyske museer, som det eneste blev lukket. Jeg skal tillade mig at sige, at det var ikke netop, hvad jeg havde forventet, da vi blev tilsluttet Museum Søn-derjylland.

Det lokalhistoriske arkiv, som bl.a. har en betydelig billedsamling, stod i mange år på reoler i museets kontor. Pladsen var dog meget trang, men det bedredes, da Skærbæk kommune ind-lemmedes i den nye Tønder kommu-ne, hvorved der blev frigjort lokaler i Skærbæk Rådhus. Vi fik et udmærket rum og møbler fra kommunens rest-

Den tidligere købmandsgård i Skærbæk, der husede Skærbækegnens Museum.



lager. I de følgende år var Bodil Bjerre leder af arkivet. Men i forbindelse med ombygning af det tidligere rådhus til Sundhedshuset i 2014 måtte arkivet pakkes sammen og har været lukket siden. Endelig er der i efteråret 2017 fundet en varig løsning, idet Historisk Forening overtager museumsbygningen til arkiv m.v.

Siden 1987 har vi hvert år udgivet årshæftet *Fra Skærbækegnens Fortid* med lokalhistoriske artikler. Teksterne er skrevet af mange forskellige, mens jeg har været redaktør i hele perioden. Det første hæfte var på 12 sider, men de fleste er på 24 sider, enkelte på 36 sider og ét - jubilæumsnummeret, da hæftet fyldte 25 år - på 48 sider. I alt godt 800 sider tekst og illustrationer.

I 2012 blev jeg afløst som formand

af Lars Krucov Detlef, og 2016 overtog Jørn Otto Dahlmann posten. Efter anmodning blev jeg i bestyrelsen til 2015, hvorefter jeg forlod arbejdet i foreningens ledelse efter 38 år.

Foreningen har i tidens løb ønsket at gøre fem medlemmer til æresmedlemmer. Det er Niels Jensen og Jørgen Kulmbach, som blev det omkring 1980. Samtidig ønskede vi også at gøre Peter Petersen til æresmedlem, men han sagde nej. Da Svend Oksen i 2007 gik af efter at have siddet i bestyrelsen i 40 år, blev han som en selvfølge æresmedlem som tak for sit store arbejde. Og i 2015 overraskede bestyrelsen mig med også at tildele mig den titel, da jeg forlod bestyrelsen. Og det er jeg både beæret over og taknemlig for. ■



Fra Skærbækegnens fortid

Nr. 1

1987

Forsiden af den første udgave af Fra Skærbækegnens fortid.

En kortvarig drøm

Drømmen om Afrika. Sønderjyderne og de tyske kolonier.

Der Traum von Afrika. Die Schleswiger und die deutschen Kolonien.

Af Mikkel Leth Jespersen og Stefanie Robl. Udgivet af Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa, 2017.

72 sider, rigt illustreret. Pris: 100 kr.

De etnografiske samlinger på museet i Aabenraa er især hjembragt af byens søfolk, f.eks. skibstømreren Jes Hansen Bugslag. Han deltog i 1870'erne og 1880'erne i to ekspeditioner til Congo, hvor han bl.a. indsamlede eksotiske genstande. De endte på museet i hans hjemby og kunne i 2017 ses på udstillingen, som denne publikation er affødt af.

Bogen bidrager til at lappe et erindringshul: kapitlet om de tyske kolonier. England var en kolonimagt, det ved vi - og Portugal, Spanien, Frankrig, Holland - ja selv Danmark-Norge. Men Tyskland?

En årsag til, at det tyske kolonieventyr næsten er glemt, er uden tvivl, at det varede så kort. Bismarck, den politiske hovedkraft i det nye kejserrige efter 1871, mente ikke, at Tyskland skulle kaste sig ind i kolonikapløbet. Det var vigtigere at etablere sig som stormagt i Europa.

Tyske handelsfolk, missionærer og eventyrere var dog af en anden mening. De begav sig på egen hånd ind i ukendt land, hvor de af og til blev angrebet af de indfødte. Det førte til et voksende pres på kansleren for at beskytte dem, og ved midten af 1880'erne havde et tysk kolonirige vokset sig stort: En handelsstation i Kina, nogle øer i det vestlige Stillehav og de afrikanske områder Togo, Cameroun, Tysk Østafrika (: Tanzania) og Tysk Sydvestafrika (: Namibia). For mange tyskere var kolonierne et tegn på Rigets storhed - en storhed som kun varede godt 30 år. Efter 1. Verdenskrig måtte Tyskland afstå de oversøiske områder til sejherrerne.

Kolonitiden faldt således næsten sammen med Sønderjyllands tid som tysk pro-

vins, og kendskabet til disse fjerne lande bredte sig også her. Børnene lærte om dem i skolen, unge mænd oplevede dem ved selvsyn som kolonisoldater, og missionærer rejste derud for at udbrede evangeliet. De bragte fremmedartede ting med hjem, og de havde historier at fortælle.

Erindringen om de tyske kolonier er blegnet. Men nogle af historierne er blevet husket, og museet i Aabenraa har taget vare på de eksotiske genstande. Udstillingen af dem er pakket sammen, men bogen med gode historier og billeder af de mærkelige ting findes stadig og er et godt sted at begynde for dem, der vil vide mere.

Anker Thygesen

Angrebene på Tønderbasen

Af Knud Jakobsen. Udgivet af Sea War Museum Jutland. 62 sider, rigt illustreret.

Pris: 75 kr.

Knud Jakobsen har skrevet en fin, lille bog om de britiske luftangreb på Luftskibsbasen i Tønder. Først i tredje forsøg lykkedes det britiske fly at ødelægge luftskibsbasen. Dette tredje, vellykkede angreb var samtidig verdenshistoriens første hangarskibsbaserede luftangreb mod et mål på landjorden og indvarslede dermed en helt ny æra i moderne krigsførelse.

Forfatteren redegør ganske grundigt for både de to mislykkede og det vellykkede, sidste angreb den 19. juli 1918, der ødelagde to zeppelinere og satte basen ud af spillet for resten af krigen.

Perspektivet er dog udpræget britisk: Vi følger de britiske forberedelser, gennemførelsen af de dristige angreb og deres efterspil for piloterne. Men både selve basens historie og funktion og oplevelsen af angrebet set fra landjorden er derimod temmelig sparsomt beskrevet. Trods disse indvendinger er det en spændende og velskrevet bog om den væsentligste krigshandling på sønderjysk jord i 1. Verdenskrig.

René Rasmussen

Dryanders skoler. Skoler opført i Haderslev Amt mellem 1908 og 1916. En registrant.

Af Helge C. Jacobsen. Udgivet af Historisk Arkiv for Haderslev Kommune, Sønderjysk Skolemuseum og By og Land, Haderslev, 2018. 116 sider, rigt illustreret. Pris: 100 kr.

Haderslevegnen er rig på skolebyggeri. I de senere år af den preussiske periode lagde administrationen vægt på, gennem uddannelse, at forme børnene til gode preussiske borgere. Derfor blev der opført en lang række skoler i perioden.

Helge C. Jacobsen beskriver et markant indslag i årene 1908-1916, hvor der byggedes 44 skoler i Haderslev Amt.

Bogen beskriver indledningsvis de administrative og politiske forhold i tiden og de centrale aktører omkring skolebyggeriet.

Den preussiske administration udstedte i 1895 retningslinjer for skolebyggeri, der nøje beskrev kravene til skolebygningerne, deres inventar og omgivelser.

Gotfried Ernst Dryander fra Bonn var fra 1908 Landråd i Haderslev kreds, indtil han efter få år forlod byen for at følge en karriere i Berlin. Landråden var den øverste embedsmand i den civile forvaltning i en kreds i den preussiske periode og den centrale skikkelse i skolebyggeriet.

Af andre væsentlige skikkelser omkring skolebyggerierne nævnes Kreds-skoleinspektør H.C. Schlichting og Regeringsbygmester F.W.A. Jablonowski fra Østpreussen, der som administrationens mand i sagen stod for opførelsen af en række af skolerne.

Skolerne strækker sig fra Årø i øst til Kamstrup i vest og fra Bovlund i syd til Skudstrup i nord.

Bogens hovedafsnit beskriver de 44 skoler, hvoraf 39 står endnu. Hver skole beskrives på et opslag med tekst og billeder fra før og nu, samt tegninger, hvis disse haves.

Størrelsen varierer, fra de store skoler som Hertug Hans skolen i Haderslev fra 1910 og skolen i Rødding fra 1912 til skolerne på Årø og i Vesterbæk begge fra 1909. Som velbevarede eksempler kan nævnes skolerne i Øsby, Vedsted og Hjerndrup.

Selv om der er forskellige arkitekter på skolerne, er der et nært slægtskab mellem skolerne, der er opført i tidens stil, hjemstavnstilen. Det drejer sig typisk om langhuse, opført i rød tegl med saddeltage. Lærerbolig og klassefløj ligger i forlængelse af hinanden med klassefløjen tværstillet.

Tagene er halv- eller helvalmede, og mange bygninger har en frontkvist med helgavl. Af detaljer kan nævnes gesimser, stik og strømskifter, lejlighedsvis med en flagermusekvist på taget. Ofte er hovedindgangen tilbagetrukket af for at give læ; for læreren eller eleverne?

Bogen afsluttes med en oversigt over de arkitekter, der udover Jablonowski stod for byggerierne: Peder Gram, M. Gydsen, Walther Czygan og Albin O. Walter fra Haderslev, og L.A. Aakjær fra Rødding.

Bogen giver et godt indblik i en kort periode markante skolebyggeri, dets baggrund og hovedaktørerne i sagen.

En god bog for både historisk interesse-rede skolefolk og arkitekter.

Flemming Sørensen

KOM OG VÆR MED I ET GRÆNSELØST FÆLLESSKAB

Vil du være med til at støtte danskheden i grænselandet?

Så bliv medlem i Grænseforeningen og deltag i spændende aktiviteter i din lokalforening. Du får også tilsendt Grænsen, et magasin om mindretal, sprog og kultur, der udkommer seks gange om året.

Meld dig ind via vores hjemmeside eller kontakt en lokalforeningsformand i dit område.

Aabenraa

Andreas Brandenhoff • a_brandenhoff45@hotmail.com • tlf. 7464 6502

Haderslev

Peter Popp Andersen • kapopp@outlook.dk • tlf. 7456 2277

Sønderborg

Kirsten Fanø Clausen • kifanoe@gmail.com • tlf. 6177 8515

Tønder

Marie Stamp • stamp.marie02@gmail.com • tlf. 2074 6088

Rødding - Vejen

Hans Harald Sørensen • hhs111@gmail.com • tlf. 5154 2075

Kolding og omegn

Henning Haugaard • haugaardkolding@mail.tele.dk • tlf. 7550 4339

www.graenseforeningen.dk

GRÆNSEFORENINGEN
FOR EN ÅBEN DANSKHED



Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne

Af museumsinspektør Lisette Juhl Hansen

DEN 12. OKTOBER 2018 skyder Museum Sønderjylland efterårsferien i gang med åbningen af den nye temaopdelte særudstilling på tre af museets udstillingssteder.

I Haderslev, Aabenraa og Tønder sætter vi fokus på sønderjydernes liv i 1960'erne og 1970'erne, særligt de forandringer, der prægede de to årtier. Udstillingerne er tilrettelagt samlet, men er inddelt i tre forskellige temaer:

Musik - Kulturhistorie Aabenraa

I Aabenraa fejrer vi den rytmiske musik fra en tid, hvor de sønderjyske unge gik til pop- og pigtrådsballer, og hvor beatmusikken stormede frem.

Hverdag - Arkæologi Haderslev

I Haderslev kan du gå på opdagelse i

hverdagslivet, som sønderjyderne oplevede det. Vi sætter fokus på forbruget, de nye tider i hjemmet, den fritid, der blev mere af, kvindernes frigørelse og indtog på arbejdsmarkedet, ungdommen samt de nye idéer og tidens politiske eksperimenter.

Bolig - Museerne i Tønder

I Tønder ser vi på parcelhusbyggeriet, og hvordan sønderjyderne indrettede deres huse med stærke farver og hessian på væggene. Vi sætter også fokus på det omfattende statsstøttede byggeri af lejeboliger, samt de nye offentlige bygninger, der skød op i de sønderjyske byer.

Udstillingerne kan både opleves samlet og enkeltvis. ■



Drøhses HusFarveflor - Broderi i 90 år *17. aug. - 22. dec. 2018***Kunstmuseet Brundlund Slot**Søren Behncke - The White House. *2. jun. - 4. nov. 2018*Gitte Kath's plakatkunst fra 1980'erne til 2015. *17. nov. - 31. mar. 2019***Kunstmuseet i Tønder**Per Kirkeby - Operabronzer. *13. jan. - 6. jan. 2019*Keramik fra Ellen & Knud Dalhoff Larsen
Fonden. *13. jan. - 6. jan. 2019*Island Life i mol. *30. jun. - 1. nov. 2018*Sigurjón Ólafsson - mangfoldige former. *24. nov. - 28. apr. 2019*Kvindernes surrealisme *2. feb. - 2. jun. 2019***Særudstilling: Derfra hvor vi stod -
Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne.***12. okt. - 20. okt. 2019*Temaopdelte særudstillinger på
tre af museets afdelinger -

Arkæologi Haderslev: Hverdag.

Kulturhistorie Aabenraa: Musik.

Museerne i Tønder: Bolig.

MSJ MUSEUM
SØNDER
JYLLAND*Bliv løbende opdateret på*

Bagsiden om forsiden...

Helligkilder

Af museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen

DYRKELSEN AF HELLIGKILDER kendes langt tilbage i tiden i Danmark. I middelalderen voksede kildedyrkelsen, og mange af de gamle kilder fra den førkristne tid blev på dette tidspunkt *kristeligt forvendt* og fik navn efter helgener.

I Sønderjylland kendes *Fruens Hul* ved Skallebæk vest for Haderslev, opkaldt efter Vor Frue, dvs. Jomfru Maria. Ved Enderupskov vest for Gram ligger *Sct. Thøgers Kilde*. En beretning fra 1780 fortæller, at kromanden i Gram under kvægepesten samme år lod sine 22 kreaturer græsse ved kilden, og han fik 31 med hjem!

Ved den gamle Rinkenæs Kirke fandtes en helligkilde med navnet *Sct. Kirsten på Bjerget*, muligvis opkaldt efter Skt. Kristina, hvis martyrium bl.a. bestod i, at hun blev sænket i Bolzanosøen med en møllesten om halsen.

De sønderjyske helligkilder fordeler sig meget ujævnt. De gamle Haderslev og Aabenraa amter har hver haft 12 helligkilder. I Tønder Amt var der fire, mens der fra Sønderborg Amt kun kendes en helligkilde, som ligger i landsbyen Holm på Nordals.

Ifølge folketroen var kildernes helbredende evne størst *Valborgsaften* (30. april) og *Sankt Hansaften* (23.

juni). Ved helligkilderne mente man at kunne blive helbredt for sygdomme som gigt, lammelser, sår og bylder, skab og fnat.

Der knytter sig mange sagn til kilderne. Om Finkes kilde i den nordvestlige del af Haderslev fortalte man, at det var her, man hentede de små børn. I Sønderjysk Maanedsskrift 1926 står der, at de nyfødte børn her blev forvandlet til frøer! Flere steder kastede man mønter i kilderne. Ved helligkilden på Stenderup Mark ved Toftlund satte man i 1681 en pengeblok op, og pengene gik her til kirken og sognets fattige.

En sådan blok omtales også ved Helligvandskilden i Rørkær øst for Tønder. I 1920 fandt man i øvrigt ud af, at vandet fra denne kilde var radioaktivt, og frem til 1933 blev det solgt, bl.a. til et hospital i Schweiz.

Ved reformationen blev dyrkelsen af helligkilder forbudt, men folk fra alle samfundslag blev ved med at søge til helligkilderne helt op mod 1900. Desværre er de fleste helligkilder i dag tørret ind pga. dræning. ■

Litteratur

Siegfred Svane: *Danske Helligkilder og Lægedomskilder*. 1984.